

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Факультет соціології

Інститут соціології НАН України

Соціологічна асоціація України

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Війна, насильство та суспільні порядки

Матеріали

XIX Міжнародної науково-практичної конференції

«Проблеми розвитку соціологічної теорії»

Київ, 16-17 грудня 2022 року

**Факультет соціології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка**

**Інститут соціології
Національної академії наук України
Соціологічна асоціація України**

Проблеми розвитку соціологічної теорії

Війна, насильство та суспільні порядки

**Матеріали
XIX Міжнародної науково-практичної конференції
«Проблеми розвитку соціологічної теорії»
16-17 грудня 2022 року, м. Київ**

Київ 2023

Зубченко Олександр¹

Email: o.zubchenko@mdu.in.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6748-3981>

Регіональний вимір колабораціонізму

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

З перших днів повномасштабної російської агресії проти України у лютому 2022 року понад 70% території Запорізької області опинилося під контролем загарбників. Із переміщенням бойових дій на північ та стабілізацією безпекової ситуації, загарбники почали формувати у регіоні окупаційний режим.

Своєю тимчасовою «столицею» вони визначили м. Мелітополь, яке до початку війни було потужним економічним та культурним центром із населенням у 150 тис. осіб. Причин цьому було кілька. По-перше, в місті є розвинена адміністративна, соціальна та логістична інфраструктура, що дозволяє оптимально розмістити війська та управлінський апарат. По-друге, для цієї території традиційно характерний високий рівень електоральної підтримки проросійських партій та кандидатів, який у 2002-2012 рр. коливався від 60 до 90%, а на виборах до обласної ради 2020 року ОПЗЖ, Опоблок та «Наш край» отримали 51% та 53% голосів у Мелітополі та Мелітопольському районі відповідно. По-третє, тут сформувалося потужне прокремлівське фінансово-промислове угруповання на чолі із народним депутатом України трьох скликань Є. Балицьким, який після перемоги Революції Гідності втратив політичний вплив та мріяв про реванш.

Ми визначаємо колабораціонізм як соціальний процес, в ході якого жителі окупованих місцевостей йдуть на усвідомлене, добровільне та зумисне співробітництво з ворогом у його інтересах і на шкоду своїй державі. Чинним законодавством України визначено основні форми колабораціонізму – адміністративний, військово-поліцейський, економічний, освітянський та пропагандистський. Побутовий колабораціонізм, що полягає у публічному прославленні агресора, запереченні військових злочинів російської армії та неповазі до державного суверенітету і територіальної цілісності України, може проявлятися як в окупації, так і у вільних регіонах. Разом з тим, з нашої точки зору, цей перелік не є вичерпним.

Емпіричною основою нашого дослідження стали відомості, які було розміщено у телеграм-каналах «Зрадники Мелітопольщини» (<https://t.me/zradnukumelitopol>) та «СУКИ Мелітополя»

¹ Кандидат соціологічних наук, доцент кафедри філософії та соціології Маріупольського державного університету.

(https://t.me/suki_melitorolya) у квітні – листопаді 2022 р. Ця інформація має виключно ілюстративний характер, та не може бути підставою для офіційних звинувачень. Разом з тим по багатьох із фігурантів правоохоронними органами України вже відкрито кримінальні провадження зі звинуваченнями у державній зраді та колабораціоністській діяльності. На основі наведених даних (які, вірогідно, можуть містити неточності, особисті образи та наклеп) було зібрано узагальнені відомості про 465 «респондентів» із 16 громад Мелітопольського району, які наведено у табл. 1.

Чоловіки	Жінки	Міські жителі	Сільські жителі	Залученість найближчого соціального оточення до колаборації із ворогом
33	67	50	50	20

Табл. 1. Соціально-демографічні характеристики потенційних колаборантів Мелітопольського району, у % (складено автором)

Підвищену частку жінок можна пояснити, з одного боку, більшою «публічністю» професій, в яких традиційно переважають представниці прекрасної статі (у першу чергу зрадники-освітяни), а з іншого – високою закритістю сфер, куди пішли колаборанти-чоловіки (псевдооргани управління та силові структури), через зростання партизанського руху.

Співвідношення «міських» та «сільських» колаборантів приблизно відображає довоєнні пропорції населення, проте після російської окупації із Мелітополя, за різними оцінками, виїхало від 60 до 70% населення [Тищенко, 2022]. Отже, якщо скористатися дюркгеймівською термінологією [Дюркгейм, 2008: с. 247-250], то моральна щільність колаборантів у регіональному центрі помітно вища, аніж на периферії.

На окрему увагу заслуговує «родинний колабораціонізм» – залучення до різних форм взаємодії із російськими загарбниками осіб, які перебувають як у кровному (батько, мати, син, донька), так і у набутому родстві (чоловік, дружина, свекруха, тесть). Зокрема, родина Є. Балицького є потужним центром політичного тяжіння на Мелітопольщині та формує власний соціальний капітал, який за своєю структурою подібний до патнамівського [Патнам, 2001: с. 135-136], але складається із зовсім інших елементів – особистої відданості, хитрості та кон'юнктурності, декларованої проросійської ідейно-політичної позиції та високої цінності патрон-клієнтних зв'язків. «Родинні колаборанти» становлять лише близько 5% мелітопольських зрадників, але саме вони разом із російськими «смотрящими» повністю контролюють всі фінансові потоки та життя регіону. Також зафіксовано існування «соціальних сіток», що підконтрольні колаборантам нижчого рівня (колишнім співробітникам міськвиконкому, ватажкам т.зв. «військово-цивільних адміністрацій» у Ботієво, Нововасилівці, Новомиколаївці, Веселому тощо).

Соціально-професійний портрет досліджуваної групи досить строкатий. Однак найбільшою мірою тут представлено працівників бюджетної сфери – це люди, які після зміни прапорів на вулицях не захотіли змінювати своє

життя та воліли лишитися на своєму робочому місці, нехай і у новій, незаконній структурі (табл. 2).

Соціально-професійна категорія	Кількість осіб	У відсотках
Співробітники закладів середньої та дошкільної освіти	169	36,3
Співробітники органів виконавчої влади та місцевого самоврядування	61	13,1
Співробітники закладів вищої та професійної освіти	59	12,6
Співробітники силових та контролюючих органів	44	9,4
Робітники та службовці	29	6,2
Власники середнього бізнесу, приватні підприємці та фермери	26	5,6
Співробітники галузей культури, охорони здоров'я, соціального захисту та спорту	25	5,4
Старші будинків та квартильні	18	3,8
Студенти	11	2,4
Пенсіонери	10	2,1
Інші	13	3,1
Всього	465	100

Таблиця 2. Соціально-професійна приналежність осіб, які співпрацюють із російськими загарбниками у Мелітопольському районі (складено автором)

Із табличних даних можна зробити кілька висновків. По-перше, майже половину прихильників ворога склали освітяни, серед яких чимало викладачів вищих навчальних закладів – МДПУ та ТДАТУ. При цьому на бік агресора перейшло чимало колись шанованих у місті науковців – проректорів, деканів факультетів, провідних професорів та доцентів. Дещо іншим був механізм шкільного колабораціонізму. У міських школах майже всі директори та абсолютна більшість педагогічного складу відмовились прислужувати окупантам. Якщо хоча б один вчитель погоджувався на співпрацю, він ставав новим «керівником» і на свій розсуд набирив нових «педагогів». За такого підходу до рашистської школи на різні посади записували своїх родичів, знайомих, друзів, викликали пенсіонерів або брали зовсім випадкових людей, без педагогічного досвіду та іноді навіть без вищої освіти. У сільських школах району ситуація була гіршою, оскільки більшість педагогічних колективів перейшла на бік рашистів. Це пояснюється як неможливістю знайти іншу роботу, так і природним консерватизмом сільського населення, небажанням змінювати усталений спосіб життя.

По-друге, своїй державі зрадили голови та більшість співробітників виконавчих органів Мирненської, Новенської та Олександрівської громад, у той час як у місцевому самоврядуванні Мелітополя прислужниками росіян стали лише одинадцять осіб. Загалом, міському голові І. Федорову та його попереднику, народному депутату С. Міньку, які нині працюють на вільній території, вдалося створити достатньо ефективну команду, що пройшла іспит на політичне виживання в екстремальних умовах.

По-третє, велику роль у становленні окупаційного режиму відіграють старші будинків та квартильні. Вони передають окупаційній владі інформацію про проукраїнських активістів та вільні помешкання, примушують людей до отримання російських паспортів та участі у «референдумі». Угруповання Є. Балицького системно працювало із цією категорією ще з часів Партії регіону, створивши розвинену систему електорального патронажу – відносин, що охоплюють взаємний обмін послугами між двома суб'єктами різного статусу і влади, коли клієнтові надається протекція в обмін на його лояльність і політичну підтримку [Костецька, 2021: с. 12]. За рахунок коштів депутатських фондів, підконтрольного бізнесу та місцевих бюджетів із року в рік у «своїх» ОСББ міняли вікна, двері, встановлювали дитячі майданчики, ремонтували під'їзні шляхи, а їхні керівники окремо отримували персональні бонуси тощо. Це сприяло електоральній мобілізації та «правильному» голосуванню місцевих мешканців. Нині цю сітку поставлено на службу державі-агресору.

П. Сорокін показав, що під час війн, революцій та інших соціальних потрясінь суттєво прискорюються темпи групової соціальної мобільності [Сорокін, 2005: с. 37-48]. Наведені вище результати свідчать, що на співпрацю із окупантами активніше йдуть люди, які мають постійну роботу та бояться її втратити. Зокрема, після зміни прапора на своїх робочих місцях лишилися 86% колаборантів – керівників різного рівня та 80% співробітників органів місцевого самоврядування. У той же час 17% педагогів отримали від ворогів кар'єрне підвищення, ставши деканами, завучами, керівниками освітніх закладів або чиновниками т.зв. «Міністерства освіти Запорізької області». Також свій зірковий час ненадовго відчували третина дрібних службовців, які найчастіше займали кабінети своїх колишніх начальників, та 35% власників малого та середнього бізнесу, що з благословення окупантів «віджали» нові землі, магазини, кафе та підприємства. Очевидно, що із наближенням Збройних Сил України ми спостерігатимемо зворотні тенденції соціальної мобільності та стрімку втечу прибічників рашистів.

Для формування комплексної картини проявів колабораціонізму варто розуміти, у яких формах місцеві жителі взаємодіяли із російськими загарбниками (табл. 3).

Форма співпраці	У відсотках
Ведення пропаганди на користь агресора у колі спілкування та соціальних мережах	51
Участь у підготовці та проведенні «референдуму»	44
Участь у зйомках матеріалів для російських пропагандистських телеканалів та інших масових заходах	27
Знищення української навчальної та художньої літератури, національної символіки	26
Примушування колег по роботі до співпраці із ворогом	23
Добровільне, за власною ініціативою отримання російського паспорту	21
Фінансово-економічна співпраця (торгівля, обмін валюти, заволодіння приватним, комунальним та державним майном, перереєстрація юридичних осіб за російськими законами, матеріально-технічне забезпечення агресора)	19

Передача окупантам відомостей про ветеранів АТО, військовослужбовців, співробітників силових структур, проукраїнськи налаштованих громадян, працівників важливих підприємств, установ та організацій	15
Допомога у виявленні вільного житла та розміщенні окупантів	10
Співмешкання із окупантами	3

Таблиця 3. Форми співпраці із окупантами жителів Мелітопольського району (у відсотках, можливо кілька варіантів співпраці, складено автором)

Таким чином, можна побачити, що відносна більшість колаборантів публічно, у різних формах висловлювали свою проросійськість. Однак лише 7% із них займали таку позицію до приходу ворожих військ, були ідейними прихильниками Антимайдану або Партії регіонів. Разом з тим активних симпатиків Кремля у Мелітополі ніколи не бракувало. Зокрема, під час подій «русской весны» у березні 2014 р. мітинги під триколорами збирали у місті до 3-4 тис. учасників.

Ще одним маркером лояльності до окупаційної влади є участь у псевдореферендумі, причому не тільки через відвідування виборчої дільниці, а через агресивну агітацію своїх рідних, друзів, сусідів, поширення агітаційних матеріалів, складання списків «виборців», ходіння зі скринькою по оселях тощо. Ця форма активності стала імперативною для всіх працівників бюджетної сфери, а також для старших будинків, квартальних та оплачуваних «агітаторів».

У той же час обов'язковою програмою для освітян є нищення будь-яких згадок про Україну – підручників та художніх книжок, національної символіки у фойє та класах, навчально-методичних матеріалів та навіть бланків документів. А ось високий відсоток «стукачів» серед колаборантів є наслідком активного експорту російських практик. Як зауважує С. Громенко, з 2014 р. у Росії сформувалася велика когорта людей, які готові цілодобово просиджувати в інтернеті, виловлювати в соцмережах «єретиків», що виступають проти офіційної політики РФ, і доносити на них у правоохоронні органи. Дуже скоро доноси набули великих масштабів і в офлайн-житті, що свідчить про подальшу архаїзацію російського суспільства [Корольова, 2022]. Уникнути цього на Запоріжжі дозволить тільки швидка деокупація наших земель.

Таким чином, колабораціоністська діяльність займає важливе місце у системі соціальних інститутів та практик окупаційного режиму. Найбільшого розвитку вона набула у Мелітопольському районі, де традиційно фіксувався високий рівень підтримки проросійських електоральних акторів, а частина місцевого нобілітету відкрито стала на бік ворога. Колаборанти вищого рівня орієнтуються на взяття реваншу за політичні поразки останніх років, отримання контролю за фінансовими потоками та захоплення чужого бізнесу. Колаборанти нижчого рівня, у середовищі яких значну роль відігравав родинний чинник, прагнуть зайняти вищі статусні позиції, які звільнилися через вимушену міграцію та репресії, або зберегти існуючі професійні статуси із корегуванням на російські реалії (вищі зарплати, соціальні гарантії, система

просування по службі тощо). Проте досвід Харківщини та Херсонщини переконливо свідчить, що вершиною кар'єри всіх цих людей, вірогідно, стане українська в'язниця, вокзал у Ростові або село у глухій далекосхідній тайзі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дюркгейм Э. Определение морального факта. Дюркгейм Э. Социология: Ее предмет, метод, предназначение. 3-е изд. М.: ТЕРРА – Книжный клуб, 2008. С. 244–275.
2. Корольова Є. Країна стукачів: як у Росію повернувся інститут доносів. Режим доступу до ресурсу: <https://focus.ua/uk/politics/512216-kak-v-rossiyu-vernulsya-institut-donosov>, дата звернення 03.12.2022
3. Костецька Л.М. Патрон-клієнтелізм: теоретико-історичний підхід. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління. 2021. Т. 32. № 4. С. 8-16. <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2021.4/02>
4. Патнам Р. Д., Леонарді Р., Нанетті Р. Й. Творення демократії: Традиції громадянської активності в сучасній Італії. Пер. В. Юценка. К.: Основи, 2001. 302 с.
5. Сорокин П. А. Социология революции. М.: Издательский дом «Территория будущего», 2005. 704 с.
6. Тищенко К. У Мелітополі лишається 50-60 тисяч людей, з них колаборантів 5% – Федоров. Режим доступу до ресурсу: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/07/25/7360105>, дата звернення 03.12.2022

Костенко Наталія¹

Email: natalia.kostenko@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4689-8886>

Технологічні прив'язаності ідентичності у воєнний час: перетин онтологічних кордонів

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Ідентичність – той концепт, який сьогодні у всіх на слуху, з'являючись у дискурсах влади, повідомленнях медіа, постах соціальних мереж, рекламі, що не дивно в контексті згенерованого повномасштабним вторгненням солідарного «ми» на противагу «ним». Стійкий цей концепт і у наукових дослідженнях. Здавалося б, про трансформації ідентичності у глобальному світі вже багато що зазначено та обговорено в дусі концепції постгуманізму як радикальної децентрації людини. Військовий контекст дозволяє чітко спостерігати змішання різних онтологій у проявах мультимодальної ідентичності, зокрема, її захоплення технологіями. Власне, у західній культурній уяві, як відомо, ставлення до техніки і технологій завжди було двоїстим, притягувалося альтернативними атракторами – технофобією та технофілією [Thompson, 2004], будучи насиченим магічними асоціаціями та

¹ Доктор соціологічних наук, професор, завідувачка відділу соціології культури та масової комунікації Інституту соціології НАН України.